

Berényi Mária költészetéről

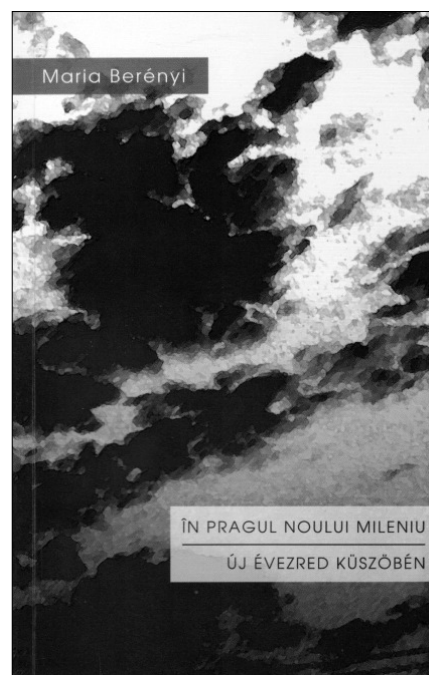
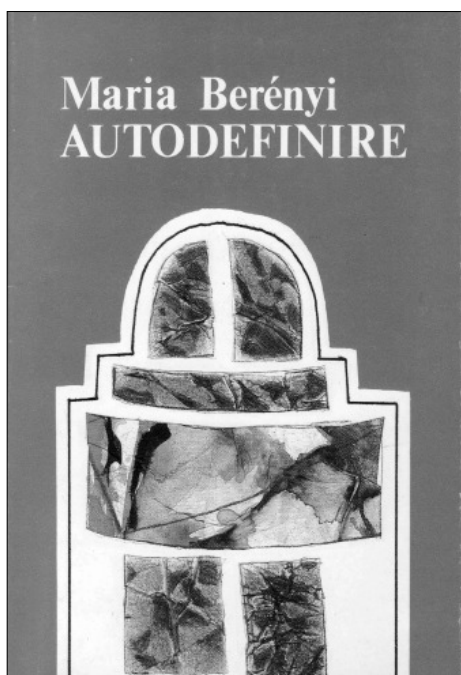
Ezekkel a különösen őszinte, kitárulkozó, vallomásos versekkel, amelyek Berényi Mária költészetét jellemzik, úgy illik, hogy őszintén járjunk el, s benyomásainkat, észrevételeinket ne írásunk végén fogalmazzuk meg – ahogy általában szokás –, hanem a sportszerűség szabályai szerint, rögtön az elején. A gyors, hozzávetőleges látélet más okból is szükséges: ez a négy verseskötetbe zárt líra ugyanis meglepően, már-már zavarba ejtően soktémájú, sokhangulatú és szerzteágazó. Próba elé állítja azt az olvasót, aki nem csak elmerülni akar a sorok között, hanem tájékozódni is. Ezért is jó, ha már az elején keresünk támpontokat, nehogy eltévedjünk. A tájékozódás nem is olyan könnyű, mert az a nagyon fontos valami, ami ezeket a látszólag nehezen összekapcsolható verseket a hajókötél erejénél is erősebben összeköti, természeténél fogva láthatatlan, mivel úgy hívják, *hiány*. A hiány tárgya pedig az anya által jelképezett első és egyetlen, lélekbe vésődött otthon.

A versek úgy viszonyulnak az őket meghatározó hiány-élményhez, mint pici fekete írásjelek egy hatalmas és ezért részleteiben nem látható képhez, ami előtt íródnak. Bár a költő csak földrajzilag távolodott el szülőföldjétől, a képtől, a teremtő tájtól, ráadásul jóváhagyással – ha úgy teszik engedéllyel –, mégis, az élet ezzel az első megrázkódtatásával egyidejűleg született meg a versírásra ítélt állapot. Az eredendő éden elvesztése megfogta a lelket. A szakítás élménye drámai, mert végleges, mivel a szülőföld már csak elvont módon állítható helyre. Amit tenni lehet, hogy választunk szomorúságaink változatai közül. Hol rezignáltak leszünk, hol büntudatunk támad, hol a világra haragszunk, hol megbékélünk

vele és magunkkal, megpróbálunk kiengesztelődni, miután kiengeszteltük. Érzelmi világunk – mondhatnánk önróniával – határtalan kifejezési lehetőségeket biztosít számunkra, csak legyünk képesek magunkat megfogalmazni.

Berényi Mária eddig megjelent négy verseskötetének hitelességét leginkább e mély lelki érintettség adja, azoknak a lét- és tudatállapotoknak a valószerűsége, amiket a már említett hiány, szakadás – nevezhetjük otthonvesztésnek is – okozott. Mindegyik vers – közvetlenül vagy közvetetten – a hiányból született. Nagyfokú bátorság és őszinteség kellett e szinte kimerítő lelet-együttes közzétételéhez. Persze, nem csupán a hiány felől értelmezhetjük tünetként a verseket, hanem a versek felől is felépíthetjük a hiányt, amennyiben végigmentünk minden soron, minden tüneten.

A tüneteket nevezhetjük motívumoknak is. Ezekből épül fel az otthonvesztés témája, amelyről sokszor nem is vesszük észre, hányfelé ágazhat, ha az maga a fájdalom. Milyen gyorsan talál ilyenkor a lélek utat a tudathoz. Az irodalom természetesen nem azonos bajaink leltárba vételével, sokkal inkább gyógymód. Nevén nevezni valamit a versben, annyit tesz, mint szavak által ellenállni, és megpróbálni épnek maradni. Előbb világosan felmérjük helyzetünket, meghatározzuk önmagunkat: pontosan ezt teszi Berényi Mária is. Bemutakozó verseskötetének már a címe is a tisztázás szándékára utal: *Önmeghatározás* (románul „Autodefinire”). A költő módszeres önmegfigyelést folytat, s egyúttal megfigyelt is: egyszerre alanya és tárgya a verseinek. A pillanat, amit a kötet rögzít, a világba vetettség

pillanata, az időben is meghatározható pont, ahonnan nincsen visszaút az éden felé, csak bizonytalan előremenetel az ismeretlenbe. Az a pont, ahonnan irányt és utat kellene találni. Csakhogy kikerültünk az áttekinthető otthoni táj biztonságából, s velünk szemben a zavarba ejtő távlatok. A kérdés adódik: mit vihetünk magunkkal, önmagunkból? És egyáltalán, mi maradt a korábbi, biztosnak hitt énünkéből, vagy ha úgy tetszik, identitásunkból, s ami maradt, átváltható-e, átvihető-e egy másik időbe és térbe, egy másik világba? Lehetünk-e ugyanazok máshol? Meghatározható-e azonosságunk csak és kizárólag belülről, avagy a külvilág is kell hozzá? Berényi Mária röviden, egyszerűen, de annál kifejezőbben fogalmazza meg a nem is túl egyszerű helyzetet: „Én vagyok s mintha nem” („Sînt eu și parcă nu-s”).

Az első kötet bravúrosan aknázza ki ezeket a rendkívül finom és árnyaltan felépített kétértelműségeket, bizonytalanságokat: azt, hogy már nem vagyunk ott, de még itt sem. Hogy visszavonhatatlanul egy interregnum kellős közepén állunk, egymagunkban. A versek a kétértelműségük által meghatározhatatlan pillanatot terjesztik ki kötetnyi terjedelemmé, amelyben ellentétes előjelű erők hatnak, s amelyben maguktól és magunktól még nem történnek meg a dolgok. Hogyan vegyünk lendületet az új ismeretlenség felé, amikor minden idegszálunk gyökéerként köt a múlthoz? (S ez csupán egy a példának kiragadható paradoxonok közül.) A megállt vagy megállított idő korszaka ez, amikor még a remény is csupán gondolatként, ötletként merül fel, amikor a várakozásban nyilvánul meg az elindulás dilemmája, de ismét csak gondolatban nyílik meg az új felé a lélek.

Az Önmeghatározás című kötet rendkívül egybevágó, hű ahhoz a problémához – s legfőképp ahhoz a pillanathoz –, amelyben született. Ha még nem jött el a kaland ideje az életben, nem jöhetett el a versben sem. Hozzá kell gyorsan tenni, hogy az érzés- és látásmód gyökeres változása a későbbi kötetekben sem következik be. (Persze miért is következne be ez az önfelszámolás?) Kötetről kötetre haladva így inkább nézőpont-váltásokról és motívum-bővítésről beszélhetünk. Marad a versek alanya és legmélyebb énje, csupán figyelmének tárgya változik. Az alapkérdés – vagyis az identitás témája – hol láthatóan, hol rejtőzködve, de mindvégig megmarad. Nem véletlenül állapítja meg negyedik, azaz legutóbbi kötetének már az első sorában Berényi Mária, hogy „*ott állok most is az út elején*” (eredeti nyelven, románul: „Eu stau și azi la început de drum”).

Közben persze történt egy s más. A második kötet, a *Cím nélkül* (Fără titlu) már kétnyelvűségével is jelzi a kaland, vagy legalábbis annak megkísértése vállalását. A mások nyelvén való megszólalás egy második otthon próbájaként is felfogható. Nem egyszerűen nyelv- és stílusgyakorlatról van tehát szó, amikor románról magyar nyelvre vált, hanem az identitás kiterjesztésének kísérletéről is. Az otthonkeresés vágya azonban gyorsan alábbhagy, még mi-

előtt kudarcba fulladna vagy mély, belső konfliktusba torkollna. Kiderül ugyanis, hogy nem az új nyelv, hanem az új színtér – a nagyváros – alkalmatlan a neki szánt szerepre, semmiképp sem alternatívája az édeni tájnak. Nem lehet belakni, csak elviselni, és tudomásul venni. Ezért Berényi Mária eleve elkerüli a sziszifuszi küzdelmet az arctalan közegbe való integrációért, s lemond magával hozott énjének idegen talajba ültetéséről. Drámai résztvevőből kételkedő megfigyelővé alakul át. Ez azt is jelenti, hogy az első kötet befelé irányított figyelme kifelé fordul, következésképp a versek líraiságát a szenvtelen elbeszélő jelleg veszi át. Azt is lehetne mondani, hogy a nagyvárosi önámítás felismerése stílusváltást, egyfajta kitérőt eredményez Berényi Mária költészetében, amelyben az elégikus vagy melankolikus hang helyett az ironikus válik meghatározóvá. Természetes, hogy a nagyváros lehangoló, sokszínűséget álcázó banalitása a román nyelven írt verseket sem kíméli: az idegenségben ugyanis az anyanyelv sem nyújthat menedéket. Marad tehát a magány biztonsága és a szenvtelen megfigyelő nyugalma. Ami azonban a költői én egzisztenciális – a nagyvárosi otthonteremtés kísérletében megmutakozó – kudarcaként fogható fel, az az alkotó sikerévé alakul át, amikor biztos önkifejezési formára talál a már-már rövidprózának is beillő prózaversben. A kudarcos életélményből így lesz sikeres költői alkotás. Mintha rövid riportokat olvasnánk, némafilm kockái peregnének a szemünk előtt, vagy mindent rögzítő fényképezőgép fekete-fehér felvételei. Ebből adódik a kötet dokumentumfilmszerű, elbeszélő hatása. A vers külsődleges állapotokat örökít meg. Úgy tűnik, a célja is ez: felmérni a látszólagos otthon esélyét és lehetőségét. Bár a kórkép orvosi nyelven szólva pozitív, a tudomásulvétel mégsem olyan tragikus, mert a csalódottság érzését ellensúlyozza a leleplezés öröme, és tompítja a megfigyelési módszerbe már előzetesen beépített önvédelmi eszközök hatékonysága. A lényeg az, hogy lelepleződik a nagyvárosi lét szemfényvesztése, a sokszínűség mögé bújtatott ígérete, a költő pedig felismeri és megfogalmazza következtetését, önnön állapotát: „sosem érzem, hogy megérkeztem”. Jelenlétünk se nem ki-, se nem beteljesedés, hanem csak – idézzük: „átlagjelenlét” – „erről tanúskodik e verstörmelék”. Tulajdonképpen ezzel a sorral Berényi Mária egyszerre tisztázza léthelyzetét, kötetének életművön belüli szerepét, és indokolja versforma-választását.

Mint ahogy várható volt, a fenti látélet kiállítása után a semlegesség, az immunitás vagy a szkepszis állapota már nem lesz sokáig fenntartható. A harmadik kötet verseiben, képletesen és szó szerint is, besötétül az amúgy is hamuszürke táj fölött az égbolt. A város és világa, ez a betonszörnyeteg és szenvedő alanyai, mintha belülről is bomlásnak indulnának, mintha valami világvége előtti betegség támadna meg mindent, vészjóslón: „oamenii își duc singele în pahare ca pe o luminare”. A zseniális román költő, George Bacovia sorai jutnak eszünkbe: „La to-

amă, cînd frunza va îngălbeni / Cînd pentru fizici nu se știe ce noi surprize vor veni". Perspektiva és irány nélküli idő és tér bontakozik itt ki, az örökös jelen ideje és színtere, a jövőtlenségé, amelyre valami áthatolhatatlan ködszerűség borul, nyomasztó világerzés, amelyben érhetően visszavonul, és magába fordul a lélek: szinte elnémulva átadja helyét a látványnak, az enyésző természetnek. Rendkívül eredeti, ritkaság számba menő az a mód, ahogyan a bomlásnak és minden visszájára fordulásnak ad kifejezést a költő. A természet szó szerint önmagába harap, szelíd környezetből önnön agresszorává változik: „az éj átharapta a hold nyakát”, vagy „visszhang növeszti körmeit”, „a karvaly kiissza saját tükörképét a mocsárból”, vagy „komor ősz a földet sárba fojtja”, „hullámos habokba fúlt a nap”, „a róza tüskéit az alkonyba döfi”. Egy ilyen Bacoviára emlékeztető, végítéletzerű hangulatot idéz szemléletesen a *Rozsdás leveleket hord a szél* című, egyszerű vonalvezetésű, de remekbeszabott vers is: „bús ősz van és az éj mindent beszótt / az eső dióhéj-kopogása hallatszik a tetőn // álmot, sötétséget lehel ránk az ég / rozsdás leveleket hord a szél // egy nagy ravatal az őszi táj / aszalódik és ráncosodik a világ”. Szemléletesebben aligha lehetne jellemezni a kötet hangulatát, mint éppen ezzel a néhány idézett sorral, amelyek a sajátos világerzékelésen túl azt is jelzik, hogy Berényi Mária a közlésnek nem csupán a közvetlen, személyes és vallomásos formáit ismeri és tudja, hanem magas színvonalon képes közvetett módon is az önkifejezésre, a lírai én expresszív kivetítésére.

A kötet verseit tovább olvasva az a benyomása lehet az óvatlan olvasónak, hogy itt programszerűen a divatosan borúlátó és dekadens világkép újabb, XXI. századi kiadásáról, esetleg felmelegítéséről lehet szó. Gyorsan hozzá kell tenni, hogy szó sincs erről. Mert aki oda-vissza olvassa a verseit, meggyőződhet arról, hogy itt az őszinteségnek már-már az elviselhetőség határait súroló formájával van dolga. De egyszerűbben is mérhetőek a versek – elég csak összevetni őket a valósággal, s látni fogjuk, hogy Berényi Mária homorú tükreiben mennyire magunkra és világunkra ismerhetünk. Noha a költő figyelmeztet, hogy „ahogy látok, úgy látni tilos”, mégis, ezek a művek egyediségük ellenére, mindnyájunk versei, hiszen az elidegenedést, a magányt vagy más, hasonlóan nagyvárosi lét-betegséget valamennyien megéltük már.

Ha ennek a költészetnek belső módosulásait és állomásait egy-egy szóval kellene „címkézni”, azt mondhatnánk, hogy az első szakasz az öneszmélésé, a második a kalandé, a harmadik a kiábrándulásé, a negyedik pedig a bölcsülésé. Időben fel nem cserélhető érzelmi és intellektuális stációk ezek, s jelzik, hogy vagy tudatos építkezésről, vagy a belső hang állhatatos követéséről van szó. A bölcsülés negyedik állomását a megszólalás mérlegeléséről-fontolgatásáról ismerjük meg. A költő mintha elbizonytalanodna vagy kételkedne az írás értelmében, de aztán mégis, mintha utoljára, szépen versbe kényszeríti a

megszólalás küszöbén álló szavait. Itt már szó sincs a prózaversek nyugtalanságáról, hiszen a kaland ideje lejárt. A szavak már nem rakoncátlanoknak, nem akarnak mindent *külön-külön* ki- és elmondani, hanem kis csoportokba, egyetlen gondolat vagy kép köré szerveződnek, egyszerűen, szerényen: „Almaimat elálmodoztam / Vágyaimat elvágyakoztam”, vagy: „Nincs mit mondanom, / A szavak várhatnak / Nincs mit mondanom / Ezek néma fájdalmaik”.

Különösnek tűnhet író tollából a hallgatás dicsérete, és könnyen hihetnénk, hogy ez csupán művészi póz, de a kötet őszinte hangulatából érezni, a helyzet komoly. Mintha nem is a költő írná a versét, hanem fordítva, a vers írná a költőt. Berényi Mária, ahogy nem fél a megszólalástól, nem fél a hallgatástól sem. Szinte nem is beszél, csak hagyja kimondani a szavakat. A versek rövidek, tömörök és szelídek. Mintha egy nagy körutazás végére érve, a lélek lecsendesedne.

A négy kötet együttesen is olyan, mint egy utazás lírai naplója, legmélyebb énünk megőrzésének és továbbvihetőségének kísérlete térben és időben.

Hergyán Tibor

